

## Robert King Merton 1910–2003

Není pochyb o tom, že Robert K. Merton patřil mezi nejvýznamnější sociology 20. století. Byl jedním z oné pozoruhodné generace amerických sociologů, kteří se narodili před první světovou válkou a začali produkovat v 30. letech, a do níž patřili např. Edward A. Shils, David Riesman, a v podstatě také Talcott Parsons, který se narodil roku 1902. Myslím, že pro pochopení toho, jak široké byly zájmy Roberta K. Mertona, je nezbytné připomenout si alespoň nejstručněji biografii tohoto pozoruhodného muže. Umožňuje nám to Mertonova autobiografická esej *A Life of Learning*, která vyšla v roce 1994. Jeho život je příběhem velmi americkým, příběhem začínajícím narozením a dětstvím ve velmi chudém prostředí a končícím statutem nejvýznamnějšího sociologa USA v době po druhé světové válce. V nekrologu, který napsal do *New York Times* Michael T. Kaufman, cituje tento autor vysokého funkcionáře Kolumbijské univerzity v New Yorku, který napsal o Mertonovi: „Kdyby existovala Nobelova cena za sociologii, není pochyb o tom, že by ji dostal.“ Mimochodem řečeno, jeho syn Robert C. Merton, ekonom, ji získal v roce 1997 za ekonomii.

Merton se narodil jako syn chudých židovských přistěhovalců z východní Evropy – podle příjmení otce Schkolnik lze usuzovat, že rodina pocházela z území carského Ruska – v jednom ze slumů města Filadelfie. Od dětství měl zájem o knihy, chodil na koncerty světoznámého Stokowského Filadelfského orchestru a bylo zřejmé, že je to nadané dítě. Ve své autobiografii z roku 1994 Merton shrnul vklad dětství prožitého v chudé čtvrti města těmito slovy: „...vybavila mě všemi druhy kapitálu – sociálním kapitálem, kulturním kapitálem, lidským kapitálem – ale zejména tím, co bychom mohli nazvat veřejným kapitálem – tj. všemi druhy kapitálu kromě osobně finančního.“ Když bylo Mertonovi 14 let, byl docela dobrým kouzelníkem a změnil své původní jméno Meyer Schkolnik na Robert Merlin, podle známého kouzelníka krále Artuše, a když byl upozorněn na to, že je to poněkud banální, pozměnil je na Robert Merton. Po pěti letech bylo jeho původní jméno rovněž právně změněno na Robert King Merton.

Studovat začal na Temple university, kde se dostal na přednášky George E. Simpona, překladatele knih E. Durkheima. Simpson způsobil, že mladý Merton se zúčastnil výroční konference Americké sociologické asociace, kde se setkal s Pitirimem Sorokinem, který byl v té době učitelem na Harvardově univerzitě. Sociologie ho začala hluboce zajímat. Harvard ho přitahoval a podařilo se mu dostat se na tuto univerzitu. Ale jak sám říká, na Harvardově univerzitě na něho neměl příliš silný vliv Sorokin, nýbrž spíše mladý, v té době ještě zcela neznámý učitel-asistent Talcott Parsons. Merton tehdy totiž pracoval především s osm let starším Parsonsem a historikem vědy Georgem Sartonem a v roce 1936 dokončil svou doktorskou disertaci. Byla to historicko-sociologická práce *Science, Technology, and Society in 17th-Century England*, která pak vyšla knižně v roce 1938. Myslím, že pro intelektuální vývoj Mertona bylo velmi důležité, že jeho první rozsáhlejší práce byla takto orientovaná. Vysvětlu-

je to zčásti i jeho názory na sociální teorii a na úkoly sociologie. Je to také důležité pro pochopení vzájemných vztahů mezi Mertonem a Parsonsem.

V poděkováních k revidovanému a rozšířenému vydání *Social Theory and Social Structure* z roku 1956 Merton velmi vřele děkuje Parsonsovi. Říká, že je tomuto svému učiteli a příteli velmi zavázán a že Parsons předával mnoha lidem své nadšení pro analytickou teorii. Parsonsova velikost podle něho spočívala v tom, že burcoval jako učitel k intelektuálnímu nadšení spíše než k získávání poslušných žáků. Oba patří do širokého proudu sociologického funkcionalismu, ale Jonathan H. Turner ve své knize *The Structure of Sociological Theory* z roku 1986 výstižně rozlišuje Mertonův empirický funkcionalismus od Parsonsova analytického funkcionalismu. Tradice velkorysosti vztahů mezi americkými akademiky, která ještě existovala v třicátých letech a kterou vyjádřil Merton ve svém poděkování, možná zakryla skutečnost, že není vyloučené, že to byl Robert K. Merton, kdo uvedl Parsonse podle citovaného J. H. Turnera do funkcionální analýzy. Merton totiž na Harvardově univerzitě jako student vedl seminář o funkcionalistických autorech, jako byl např. Malinowski, a tohoto semináře se Parsons jako mladý asistent účastnil. Turner dokonce napsal: „Mám podezření, že Merton byl funkcionalistickým teoretikem několik let před tím, než k funkcionalismu konvertoval Parsons.“ Důležitá pro zařazení Mertona do dějin sociologie je skutečnost, že Merton byl od samého začátku kritický k Parsonsově pojetí funkcionalismu. Je to vidět i z toho, že Parsons ve svých zralých pracích Mertona prakticky necituje. V známé knize *Sociological Theory and Modern Society* Parsons jen na jediném místě – a to v souvislosti s úvahou o vztahu křesťanství a moderní průmyslové společnosti – poznamenává, že Merton rozváděl myšlenku Maxe Webera o důležitosti protestantského pojetí „povolání“ pro rozvoj vědy. V bibli analytického funkcionalismu *Toward a General Theory of Action* z roku 1951 Parsons a jeho spoluautoři ani jednou Mertona necitují. Naproti tomu Merton věnuje Parsonsovi mnoho prostoru ve svém hlavním díle a často ho cituje. Opakuje, že Parsons působil na něj v teoretickém slova smyslu, což zase Parsons explicitě ocenil v prvních slovech své stati „General Theory in Sociology“ v kompendiu *Sociology Today. Problems and Prospects*, kterou vydali R. K. Merton, L. Broom a L. S. Cotrell, Jr. v roce 1959. Parsons tam říká, že profesor Merton ve svých nejnovějších vyjádřeních uznává stále více užitečnost toho, že alespoň několik sociologů věnuje vážnou pozornost obecné sociologické teorii. Zmiňuji se podrobněji o vztazích mezi Mertonem a Parsonsem proto, že ty osvětlují základní myšlenkovou orientaci Roberta K. Mertona lépe než strohé odkazy na jeho díla. K tomu se vrátím po ukončení poznámek o Mertonově životě.

Mnohem vřelejší a pracovně produktivnější byla, jak to Merton nazval, svérázná (*improbable*) spolupráce s Paulem Lazarsfeldem na Kolumbijské univerzitě. Ve své autobiografii říká, že byli originální a podivnou dvojicí, na jedné straně matematicky orientovaný metodolog, který vynalezl řadu významných technik sociálního výzkumu, a na druhé straně on, přesvědčený sociální teoretik, i když s jakýmsi empirickým sklonem, trvajícím ovšem vždy na důležitosti sociologických paradigmat. Merton a Lazarsfeld se stali kolegy a přáteli v roce 1941 v instituci zvané Bureau of

Applied Social Research na Kolumbijské univerzitě. Spolupracovali v ní až do Lazarsfeldovy smrti v roce 1976. Výsledkem Mertonovy spolupráce s Lazarsfeldem – a ovšem se spoluautorkou Patricií Kendallovou – byl např. koncept „ohniskového interview“, který pak Merton rozšířil na velmi užitečný pojem „ohniskové skupiny“. Spolupráce s Lazarsfeldem nepochybně vedla k tomu, že tak významně přispěl k pochopení vztahu mezi teorií a empirií v sociálních vědách.

V dalších fázích svého dlouhého života Merton obrátil svůj zájem k obecnějším otázkám. Podle některých životopisců se knihy a práce z tohoto období staly mnohem známější a vlivnější než jeho studie sociologické. Platí to zejména o knize *On the Shoulders of Giants*, kterou sám označil jako své „marnotratné duchovní dítě“. Základním tématem, ke kterému ho inspirovala jedna věta Issaca Newtona, je vědomí, že naše vědění o světě se opírá o nesmírně dlouhý poznávací proces a že věda, tak jako veškerá civilizace, jsou trvalým, nikdy nekončícím procesem. Z tohoto hlediska se pak Merton v knize zabýval nesmírně rozsáhlými oblastmi lidského poznání. Poslední kniha, která vyšla v italštině a která bude teprve nyní, po jeho smrti, vydána v angličtině, se zabývá zvláštním tématem: v angličtině je toto téma vyjádřeno slovem *serendipity*. Dobrý anglicko-český slovník ho překládá jako „dar nacházet neočekávané a příjemné věci“. Merton k ní shromažďoval informace a pracoval na ní řadu desetiletí a dosud vlastně nevíme, co všechno do ní zahrnul. Na závěr poznámka: Robert K. Merton navštívil v druhé polovině 60. let Prahu, tuším, že to bylo v roce 1966, a proslovil početně navštívenou přednášku v Obecním domě. Zdůrazňoval především poznávací roli sociologie a byl, pokud se dobře pamatují, poněkud překvapen komentáři některých českých sociologů o tom, jak se snažíme aplikovat naše poznatky v sociálních vědách „v praxi“. Dal najevo svůj pocit, že toho o společnosti víme dosud příliš málo, než bychom byli schopni rychlé a snadné aplikace.

Čtenářům *Sociologického časopisu* není zapotřebí podrobně připomínat, čím Merton přispěl k rozvoji sociologie. Nicméně uvedme alespoň hlavní témata, která ho v sociologii přitahovala. Ve všech z nich vytvořil koncepty a teorie, ze kterých dosud sociologie čerpá.

Na prvním místě je to jeho koncepce teorií středního dosahu. Do jisté míry lze říci, že byla výsledkem jeho nesouhlasu s Parsonsovou analytickou koncepcí funkcionalismu. Už velmi brzy, tj. v roce 1948, napsal v studii o Parsonsově úvaze o pozici sociologické teorie, že Parsons usiluje: „o totální systém sociologické teorie, ve které pozorování a každém aspektu sociálního chování, sociálních organizací a sociální změny nacházejí předem určené místo, teorie, která ...slibuje tak málo, jako tak mnoho všezahrnujících filozofických systémů, které upadly v zasloužené zapomnění.“ Stejně kritický byl k proudu sociologické produkce zkoumající pouze dílčí empirické propozice. Místo úsilí o globální teorii společnosti na jedné straně a sterilní ryze empirické studie plédoval za teorie středního dosahu. Ty mu byly výsledkem souhry teorie a výzkumu. Chtěl se vyhnout dvěma nebezpečím: formulování teorií, které nelze zamítnout na jedné straně, a chabému empirickému výzkumu, který zůstává nesoustavný, rozptýlený a bezcenný z hlediska prohlubování sociolo-

gického poznání. Proto se tak často věnoval významu sociologické teorie pro výzkum a naopak významu výzkumu pro sociologickou teorii. S tím souvisí i jeho důraz na to, že správně položené otázky jsou podmínkou vážných objevů v jakékoliv vědě.

Druhým velkým okruhem jsou právě jednotlivé teorie středního dosahu, které vytvořil. Patří sem jeho teorie anomie, teorie manifestních a latentních sociálních funkcí, teorie sebenaplňujícího se proroctví, teorie ohniskové skupiny, teorie byrokratických struktur, sociologie vědění a řada dalších.

Třetím okruhem je velké množství analytických studií, které se týkaly např. takových témat, jako je role intelektuálů ve veřejné administrativě, vztah referenčních skupin k sociální struktuře, vzorce vlivu – lokální a kosmopolitní vlivné osobnosti, věda a sociální řád, věda a demokracie, stroj, dělník a inženýr, věda a křesťanství.

Všechna tato témata byla sepiata základním funkcionalistickým paradigma-tem, ke kterému dospěl vlastním studiem Durkheima, Malinowského a řady dalších autorů a nesporně také absorbcí Parsonsových podnětů. To byla jak síla, tak i slabi- na, jak se dnes ukazuje, jeho přístupů. I když se usilovně snažil vyhnout se nebezpečí nahrazení kauzální analýzy teleologickou, nevyhnul se mu vždy. Ale protože měl nesmírně vyvinutý smysl pro reálné sociální procesy, vyhnul se inherentnímu konzervativnímu optimismu, který je tak často složkou funkcionalistického myšle- ní. To je představa, že i to, co se jeví jako konflikt, je konec konců mechanismem vedoucím k souladu uvnitř společnosti. Jak nedávno upozornil v knize *Understanding Social Theory* britský sociolog Derek Layder, Merton si byl mnohem více než Parsons vědom toho, že sociální procesy vedou často k napětím a konfliktům, a věděl také, že sociální aktéři nejsou pouze konformisté. A co je podle Laydera ještě důležitější, jeho práce o sociální deviaci prokazují, že si byl vědom toho, že existence těchto nonkonformistů je důsledkem hmotných zájmů a sociálních nerovností v soudobých společnostech. Ty jsou směsí řádu i konfliktu. K tomu je zapotřebí přidat i je- ho silné vnímání všeobecnosti sociální změny. Merton byl jistě přesvědčen o mož- nosti změny lidské povahy, chování a postojů. Jeho základní sympatie k funkciona- lismu však nutně poznamenaly, jak na to upozornili B. N. Adams a R. A. Sydie v knize *Contemporary Sociological Theory* (2002), jeho politické postoje: změny je nej- lépe uskutečňovat v rámci existujícího řádu, a to liberálními prostředky spíše než re- volucí.

Na závěr ještě krátká poznámka k jeho pojetí vědy. Když jsem připravoval tu- to vzpomínku na Mertona a pročítal znovu některé jeho texty, uvědomil jsem si po- podobnosti mezi jeho a Popperovým chápáním vědecké práce. Mertonův důraz na vý- znam správně položené otázky, na nutnost začít s nějakou hypotézou, jeho odmítá- ní holistických koncepcí společnosti, které nelze „odmítnout“, čili falzifikovat, jsou velmi příbuzné „logice vědeckého zkoumání“ v pojetí Karla Poppera. Ale protože byl sociolog, nedopustil se jednoho opomenutí, které cítíme při čtení Popperových pra- cí o vědě. Byl si totiž, ostatně tak jako Ernest Gellner při posuzování Poppera, vě- dom toho, že existují typy společnosti, nebo jak on říkal, typy sociálních struktur, které umožňují, anebo i stimulují rozvoj vědy, a jiné, které jí vytvářejí překážky a ni-

čí ji. Tuto sociologickou podmíněnost Popper nevnímal. Merton byl, pokud jde o vývoj vědy a její sociální funkci, optimistou, nebyl zasažen postmoderní skepsí a navíc – což je již problematické – byl přesvědčen o tom, že sociální vědy jsou, tak jako přírodní, kumulativní a že ověřené teorie středního dosahu postupně povedou k stále úplnějšímu a hlubšímu chápání společností. Ovšem i mnoho těch, kdo by se označili za poosvícenského racionalisty, by s touto poslední myšlenkou jen s obtížemi bez výhrad souhlasili.

*Jiří Musil*